

BOGDAN RADICA – PRIMJER OBRANE IDEJE DEMOKRACIJE U HRVATSKOJ EMIGRACIJI

Sažetak

Ovaj rad s područja intelektualne povijesti i povijesti ideja istražuje katoličkoga intelektualca Bogdana Radicu, pobornika ideja demokracije i parlamentarizma te zasigurno jednoga od najistaknutijih predstavnika hrvatske političke emigracije nakon 1945. godine. Dosljedan antifašizmu i antikomunizmu, zahvaljujući općenitomu antitotalitarnom stavu, čvrsto je zastupao potrebu obrane liberalne demokracije, građanskih i nacionalnih sloboda pred nasrtajima totalitarnih ideologija, kao i u skladu s tim pravo hrvatskoga naroda na samoodređenje i na samostalnu hrvatsku državu. Takvi će njegovi stavovi biti osobito vidljivi u nedovoljno tematiziranome razdoblju njegova života kada je bio zaposlen kao sveučilišni profesor povijesti kao i u njegovim čestim kontaktima s intelektualcima, što će potaknuti optužbe kako je pripadao nekoj slobodnozidarskoj loži. Primjer Bogdana Radice, kao liberalno-demokratski opredijeljena hrvatskog političkog emigranta, osobito je aktualan u današnje vrijeme ponovnih napada na vrijednosti demokratskoga društva i hrvatske nacionalne države.

Ključne riječi: *Bogdan Radica; fašizam; komunizam; nacional-socijalizam; demokracija; nacionalizam; liberalizam; emigracija.*

IVAN SMILJANIĆ*

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

UDK: 321.7:342.7

929 Radica B.

Primljeno: 3. lipnja 2021.

* Ivan Smiljanić, mag. phil. et. mag. hist., doktorand Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; ivan.smiljko@gmail.com

Uvod

Bogdan Radica (Split, 1904. – New York, 1993.) bio je uzoriti primjer hrvatskoga političkog emigranta liberalna i demokratska usmjerenja.¹ Da nije riječ tek o „glasu vapijućeg u pustinji“ i iznimci hrvatske političke i kulturne emigracije, može se zaključiti već iz činjenice kako su ga smatrali „patrijarhom hrvatske intelektualne emigracije“², „nestorom hrvatske emigrantske publicistike“³, „neumornim kroničarom hrvatske dijaspore“⁴ i najdosljednijim zagovarateljem građanske i nacionalne slobode hrvatskoga naroda u neovisnoj i demokratskoj hrvatskoj državi. Dosljedan svojim idealima građanske i parlamentarne demokracije, bio je jednako toliko antifašist koliko i antikomunist. Radičina opredijeljenost za liberalnu demokraciju očitovala se možda najeksplicitnije u njegovu emigrantskom razdoblju nakon 1945. godine, kada su ga, pišući i svjedočeći o uvođenju komunističke diktature u Jugoslaviju, smatrali jednim od prvih jugoslavenskih disidenata, time znatno prethodeći Milovanu Đilasu.⁵

U svome neumornom i plodonosnom pisanju skoro pa nikada nije pao u zamku pukoga pamfletizma, u smislu da bi jednostavno deklarativno osuđivao totalitarne režime, nego je studiozno i kritičko-analitičkom metodom pažljivo raščlanjivao sastavnice i odrednice svih političkih poredaka, povijesnih događaja, velikih povijesnih ličnosti i strukturnih promjena „dugoga trajanja“ i time uvijek dodavao veliku intelektualnu snagu svojoj argumentaciji. Tijekom svoje dugogodišnje djelatnosti sveučilišnoga profesora povijesti, u najburnijim vremenima hladnoratovskoga svijeta od pedesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća, jasno je iskazivao svoj liberalni stav, a to je osobito činio i u emigrantskome tisku, zbog čega je trpio žestoke kritike iz radikalnijega dijela hrvatske emigracije kao i iz tadašnje Jugoslavije, no sve zbog njegove beskompromisnosti u pokušaju da se izbori za slobodu pojedinca, njegove

¹ Ovaj je rad nastao na temelju istraživanja inicijalno provedenih u okviru pisanja diplomskoga rada naslovljena *Emigrantski put Bogdana Radice (1945. – 1993.)*, obranjena u studenome 2019. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² Josip Vrandečić, „Patrijarh hrvatske intelektualne emigracije“, *Hrvatska revija*, 20 (2020.) 1, str. 58.

³ Karlo Mirth, *Život u emigraciji*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., str. 18.

⁴ Isto, str. 72.

⁵ Usp. Marin Sopta, „Bogdan Radica od Jugoslavena do hrvatskog nacionalista“, u: Ivan Bošković – Marko Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 25. rujna 2017.*, Književni krug Split – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Split, 2019., str. 14-15.

misli i duhovnoga stvaralaštva, kao i za nacionalnu slobodu i ravnopravnost hrvatskoga naroda u zajednici europskih i svjetskih naroda. Povezanost s liberalnim krugovima rezultirat će čak i takvim neutemeljenim optužbama da je bio pripadnik neke slobodnozidarske lože. Aktualnost njegova primjera možda nikada nije bila toliko velika kao u današnje vrijeme raznih napada na demokratski uređena građanska društva i nacionalne države, pa upravo stoga smatramo potrebnim donijeti nove poglede na Radičinu intelektualnu aktivnost u emigraciji, prije svega onu profesorsku, na njegove ideje i stavove te na njegova shvaćanja i stremljenja.

Kompleksnost osobnosti Bogdana Radice doći će osobito do izražaja tijekom njegova emigrantskog razdoblja, onoga koje započinje 1945. godine njegovim ponovnim odlaskom iz Jugoslavije u Sjedinjene Američke Države. Ta se kompleksnost jednoga životnog vijeka očituje ponajprije u povijesti ideja i političkih stajališta koja su oblikovala njegov život. Stoga je i cilj ovoga rada, u sklopu intelektualne povijesti, prikazati koliko ideja građanskih sloboda i liberalne demokracije oblikuje uzoriti primjer intelektualca poput Radice, a koliko je on sam inspiriran i intelektualno potaknut životnim okolnostima i velikim povijesnim mijenama na njihovu preobrazbu. Temeljni pristup i metodologija ovoga rada odgovaraju intelektualnoj povijesti kao jednoj od mnogobrojnih historiografskih subdisciplina, što znači da uzimamo u obzir kako svaka ideja ima svoj povijesni i društveni kontekst. Iako je to istina, ne smijemo ostati na toj metodološkoj poziciji jer nam se ona čini suviše jednostranom. Naime, iako je istina da se ideje uvijek javljaju u okviru društvenoga i povijesnoga konteksta, istina je i to da one imaju velik utjecaj na njegovo oblikovanje. Ukoliko uzmemo tek jednu ili drugu stranu, utoliko ćemo ostati na nezadovoljavajućoj i jednostranoj poziciji. S obzirom na to da je riječ o intelektualnome i duhovnome životu jednoga intelektualca, moramo imati u vidu prethodno rečeno glede utjecaja ideja na njega kao i njegova vlastitog aktivnog angažmana u njihovu oblikovanju, ali i glede samoga društveno-povijesnoga konteksta njegovih djelovanja.

1. O liberalizmu suprotstavljenim ideologijama

Radičin istaknuti antifašizam i antikomunizam, kao i protiviljenje bilo kakvu obliku totalitarnoga političkog poretka, svoj filozofsko-povijesni temelj

ima u njegovu izrazitom protivljenju ideji historicizma.⁶ Radica tvrdi: „Suživljavanje i najobičnijeg čovjeka s poviješću jedna je od bolesti našeg vijeka, izgrizena historicizmom. Historicizam ne shvaćam u ovome kontekstu tek poznatom filozofijom sadašnjeg shvaćanja povijesti, pa ma kako značajni ili beznačajni isti bili.“⁷ Naime, sposobnost fašizma, nacionalsocijalizma ili komunizma da uspješno manipuliraju poviješću, a tako ujedno i pojedincem uronjenim u nju, za Radicu je ključna odlika tih totalitarnih poredaka. Brz propast tradicionalnih političkih ustrojbenih oblika uvjetovan je porastom nacionalizma tijekom 19. stoljeća. Naime, sve totalitarne ideologije svoj korijen imaju duboko uronjen u 19. stoljeće:

Ustanove umiru, kad se osuše ideje, u kojima one počivaju, kad ljudi najprije posumnjaju u idejne izvore i zatim ih se odriču u ime novih ideja. Ništa se u historiji ne odigrava bez pojavljivanja novih ideja, pa ma kako neodređene u začetku one bile. Što su neodređenije i zamagljenije, one su privlačnije, jer u sebi nose nepoznate i nedefinirane snage mita. Legitimitet se suši, kao ideja prošlosti.⁸

Pod utjecajem Guglielma Ferrera⁹ Radica u teoriji o monarhijskome legitimitetu vidi uzrok stogodišnjoj stabilnosti političkih poredaka u Europi, tj. od Bečkog kongresa do izbijanja Prvoga svjetskoga rata (1814. – 1914.), uspostavljenom nakon obuzdavanja Napoleonova revolucionarnog duha i krojenja novoga europskog poretka. Legitimitet jest uistinu odlika čiji je nedostatak Radičino vrijeme tako bolno osjećalo.¹⁰

Pobornik jednako toliko ideje antifašizma koliko i antikomunizma, Radica se nikada nije mogao pomiriti s temeljnim načelima totalitarnih ideologija i svjetonazora. U svojoj biti ipak protivnik Hegelove koncepcije povijesti i tumačenja političko-pravnih uvjeta mogućnosti čovjekova opstojanja, odbacivao je desni hegelijanizam (fašizam), kao i onaj lijevi (komunizam). Naravno da Radica ovdje suviše pojednostavnjuje i promašuje bît hegelijanstva dijeleći

⁶ Historicizam je filozofijska pozicija prema kojoj baš svaki trenutak u povijesti ima važnost i značenje. Prema toj poziciji priroda, duh i društvo povijesne su tvorbe.

⁷ Bogdan Radica, *Živjeti nedoživjeti: Uspomene hrvatskog intelektualca kroz moralnu i ideološku krizu Zapada*, I. sv., Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1982., str. 9.

⁸ Isto, str. 90-91.

⁹ Guglielmo Ferrero (Portici, 1871. – Mont Pélerin, Ženeva, 1943.) talijanski je povjesničar i sociolog. Zbog antifašizma izbjegao je iz Italije u Švicarsku već 1930. godine. Radica je oženio njegovu kćer Ninu Lombroso Ferrero 1935. godine.

¹⁰ Usp. Stevo Đurašković, „Zaboravljeni hrvatski kozmopolit Bogdan Radica“, u: Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara–istoričara 10/1*, Zaklada Friedrich Naumann – Dijalog, Zagreb, 2008., str. 308.

tako Hegelovu filozofiju, ali ipak dobro uviđa dvije glavne struje misli koje su nastale nakon Hegelove smrti 1831. godine (starohegelovci, „desni“, i mladohegelovci, „lijevi“). Nastajućí fašistički pokret u Italiji bio je za Radicu tek jedno od „nezakonite djece marksizma“. Prema Radici on je nastao uslijed potpuna i krajnjeg razočaranja talijanske inteligencije u ideje demokracije i liberalizma, za koje se smatralo da nimalo ne mogu zadovoljiti težnje duha talijanskoga naroda. Paradigmatičan je ovdje primjer i sudbina talijanskoga književnika Giovannija Papinija¹¹ koji se, baš poput Mussolinija, neodoljivo napajao naukom Georgesa Sorela¹² i njegovim *Razmišljanjima o nasilju*: „Kod te talijanske generacije liberalizam je bio davno mrtav, tako da je nacionalizam postajao sve to jači mamac, napose kad je taj prešao iz D’Annunzijeve retorike u Mussolinijev violentni radikalizam.“¹³ Radica je bio svjestan revolucionarnoga potencijala ideje nacionalizma prilikom njezine geneze sredinom 19. stoljeća i uske vezanosti za liberalizam i demokraciju, ali uviđa i kako agresivan i ratoboran nacionalizam predstavlja put u fašizam i nacionalsocijalizam. Neoidealistički hegelijanski duh inspirirao je, između ostalih, i istinskoga teoretičara fašizma Giovannija Gentilea, inače učenika Benedetta Crocea.¹⁴ Radica je postupno postajao sve više uvjeren da svaka ideologija osnovana tek na polovici istine mora onu drugu polovicu nadopunjavati iracionalnim sadržajem i tako graditi koliko-toliko koherentan sustav vrijednosti.

Sve ono što je već u ranoj mladosti uvidio o naravi fašizma, mogao je isto tako primjereno primijeniti i na svoju prosudbu o naravi komunizma:

Kasnije, isto tako promatrajući komunizam na djelu i u njegovoj stvarnosti osjetio sam to isto, tj. da je on ideologija, koja je osnovana na poluistini i da nije, niti će ikada biti u stanju postati cijelom istinom. (...) Kao što me je fanatizam odvrćao od fašizma, tako me je on kasnije, kad sam živio kod kuće pod komunizmom, odvrćao i od komunizma. Sve te pojave uvjeravale su me ne

¹¹ Giovanni Papini (Firenca, 1881. – Firenca, 1956.) talijanski je književnik, pripovjedač, pjesnik i esejist. Svjetonazorski je prešao put od anarhizma preko pragmatizma do nacionalizma i katoličkoga spiritualizma. U vrijeme fašističke Italije smatrali su ga državnim piscem. Nakon završetka rata zanemaren je u pregledima talijanske književnosti.

¹² Georges Sorel (Cherbourg, 1847. – Boulogne-sur-Seine, danas Boulogne-Billancourt, 1922.) francuski je filozof i politički teoretičar. Teoretičar je sindikalizma. Zastupao je ideje generalnoga štrajka i revolucionarnoga nasilja, kao i odbacivanja bilo kakve ideje parlamentarnog tipa demokracije.

¹³ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 124.

¹⁴ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 1769 – Bogdan Radica, kut. 2, fasc. 6, „Intellectual History of Europe“.

samo, da se Europa pobarbarila, nego da je barbarluk uistinu postao glavnom oznakom našeg vremena.¹⁵

U ratom porušenoj Jugoslaviji privlačnosti komunističke ideologije znatno je pridonosila nevoljkost ljudi za daljnjim ratnim razaranjima, ali i demagogija novoga komunističkog vodstva zemlje koje je isticalo potrebu jedinstvenosti u izgradnji i obnovi, uspostavi mira pod parolom „bratstva i jedinstva“ (proklamirano bratstvo među jugoslavenskim narodima i jedinstvo radničke klase), ali i mogućnošću da mlade generacije konačno znatno sudjeluju u hijerarhiji vlasti nove „narodne demokracije“, bez obzira na široko rasprostranjenu kadrovsku nepismenost i nesposobnost.¹⁶ Potpuna nesukladnost državno proklamiranoga rješenja međunacionalnih pitanja u federalnoj državi i tmurne stvarnosti nije mogla promaknuti tako oštroumnu promatraču kakav je bio Radica, pogotovo imajući u vidu njegovo prethodno iskustvo boravka u federalno ustrojenim državama poput Švicarske ili SAD-a. Unatoč neprihvatanju državnoga projekta kakav je bio NDH, narav jugoslavenske države kao takve za Radicu u njegovu se emigrantskom razdoblju postupno činila sve manje pogodnom za ostvarivanje hrvatskih nacionalnih interesa: „Hrvatska politička vodstva u svakom razdoblju, i u onom predratnom građanskom i u ovome poslijeratnom ‘besklasnom’, ostaju u poziciji naroda koji se napreže i bori da uspostavi položaj ravnopravnosti s tzv. vodećim narodom.“¹⁷ Nesklonost Radice fašizmu i komunizmu počiva, prije svega, na njegovoj nesklonosti, dobivenoj još u studentskim danima u Italiji sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća, bilo kakvim ideologijama i njihovim idejnim postavkama: „Ideologije su mi bile tuđe, jer što sam više čitao i razmišljao, i zatim razgovarao s istinskim duhovima Italije, nisam se nikako mogao zaustaviti, ni zadovoljiti njihovim polu-istinama. Pripadao sam još uvijek jednoj generaciji bez cilja, koja se rodila uoči velikog rata, razbudila stvarno na njegovim ruševinama, u krvi i valu revolucija. Kuda krenuti? Na čemu se zaustaviti?“¹⁸

Ideološke mitologije svojstvene totalitarnim pokretima iskorištavaju nedostatak mitoloških momenata u racionalnim, više ili manje opravdano takvima smatranim, demokratskim sustavima, što je osobito bilo vidljivo tijekom

---

¹⁵ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 166.

¹⁶ Usp. Zdravko Milišić, „Godina 1945. iz perspektive Bogdana Radice“, u: I. Bošković – M. Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme...*, str. 24-25.

¹⁷ B. Radica, *Hrvatska 1945.*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 21992., str. 31.

¹⁸ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 205.

razdoblja između dvaju svjetskih ratova, ali i nakon 1945. godine širenjem komunizma diljem svijeta.

Naša je generacija osjetila krizu i slabost demokracija do tolike mjere, da se je ona slomila na dvjema totalitarnim dilemama: jednu nacional-fašizma i drugu komunno-marksizma. Ova su dva totalitarizma osnivala svu svoju nacionalnu, socijalnu i ekonomsku dinamiku na mitologijama svojih ideologija. Demokracija, međutim, proizlazeći iz objektivnog racionaliziranja političke i socijalne naravi društva, odbijala je svaku mitologiju, lišavala se svakog karaktera prozelitizma i mesijanstva. Bilo je i suviše teško za relativno mlade zemlje, bez demokratske tradicije, gdje je liberalizam i racionalizam bio ograničen na par intelektualaca, preuzeti demokraciju kao životni put.¹⁹

Radica je do kraja života ostao dosljedan ideji liberalizma i obrane demokracije, koju je zastupao u raznim prigodama i pred raznim političko-ideološkim protivnicima. U Radičinu stanu tijekom razdoblja hladnoga rata okupljala se sva liberalno-demokratska društvena i intelektualna krema onodobnoga New Yorka, što svojim svjedočenjem potvrđuje Boris Maruna: „Na temelju vlastitih opservacija ističem ovdje da su Radičini vjerojatno bili jedini Hrvati (gospođa Nina je tu pripadnost svojim ponašanjem dokazala bezbroj puta!) koji su u liberalnom New Yorku mogli okupiti u svome domu sve liberalno s određenom težinom.“²⁰

Dok je u SAD-u Radica tek trebao povijesnim nedaćama prispjeti, dotle je prije Drugoga svjetskoga rata u Parizu, u kojemu je i boravio kao novinski dopisnik tijekom 1928. godine, vidio svjetionik slobode i liberalizma: „Moj polazak u Pariz značio je čitav jedan preokret u cijeloj mojoj intelektualnoj formaciji.“²¹ Pun dojmova dobivenih od talijanskih intelektualaca tijekom svoga školovanja u Italiji, uzoriti lik demokracije i republikanizma vidio je upravo u Francuskoj koja je nadiranjem totalitarnih ideologija u europske države rapidno gubila na svojoj draži, zaslugom i samih europskih intelektualaca: „Demokracija u slobodnim zemljama nije nikada bila smatrana garancijom ljudskog progressa, pa čak ni onda, kad je ona uistinu bila bazom ljudskog dostojanstva. U slobodnim zemljama svijeta, kao i sada, ljudska prava i načela ljudskoga dostojanstva smatraju se sasvim normalnim tekovinama, na koje

¹⁹ Isto, str. 95.

²⁰ Boris Maruna, „Čovjek agore, pjace i splitskih navada“, u: B. Radica, *Vječni Split*, ur. Jelena Hekman, Ex libris, Split – Zagreb, 2002., str. 188.

²¹ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 273.

manji ili primitivni narodi slabe sreće nemaju prava.²² Raspravljajući sa svojim najboljim prijateljem Leom, sinom Guglielma Ferrera, o sudbini Zapada i Pariza u njemu, došao je do pesimistična zaključka o sudbini demokracije u Europi:

Kroz opadanje Pariza, on je, kao uostalom i veći dio europskih intelektualaca, pa i sâm Valéry, gledao i opadanje Europe. Pad Zapada. Taj je problem mene ponajviše zanimao, jer sam, dolazeći s europske periferije, u kojoj je dominirao Miroslav Krleža, kao nosilac ideje neminovne propasti Zapada, ali s negativnih balkanskih pozicija, osjećao, da bi to bila tek zadnja katastrofa.²³

Posebno će ostati upamćeno Radičino *Otvoreno pismo Miroslavu Krleži* pisano u rujnu 1972. godine i objavljeno u *Hrvatskoj reviji* u kojemu će ironijom i sarkazmom žestoko podvrgnuti Krležin nedodirljiv status u komunističkoj Jugoslaviji. Optužit će ga za konformizam zbog šutnje pred strahovitim progonima i čistkama hrvatske duhovne, intelektualne i kulturne elite nakon slamanja Hrvatskoga proljeća. Konformizam u ideološkome političkom režimu za Radicu je najniži oblik postojanja i potpuno promašivanje biti onoga što jest i što treba biti intelektualac: „Od onog trenutka kad je svemoćni Tito zavladao sa zemljom od Triglava do Vardara i naviješta Hrvatima istrebljenje iz Karadorđeva, Vi ste svakako nastojali da sve učinite da mu budete i vjeran i lojalan, i dvorjanin i biograf.“²⁴ Radica će Krležu smatrati ključnim ideologom mlade hrvatske generacije, osobite one koja će emigrirati nakon sloma hrvatskoga reformnog pokreta 1971. godine. Oni se neće napajati krležijanskim marksizmom, nego njegovim izokretanjem zapadnih vrijednosti povjerenja u institucije i parlamentarnu demokraciju. Pritom se ne smije zanemariti ni odgoj te nove mlade generacije iseljenika u totalitarnome obrazovnom sustavu.²⁵

Iako je Radica bio veliki pobornik ideja liberalizma i demokracije, nije mogao ne primijetiti koliko je kapitalistički sustav, barem u tome svom aspektu, bio potpuno neracionalan jer je financirao i zaklete neprijatelje vlastitih ideološko-političkih pozicija (prije svega komunističke sustave):

Kad je Radek primjećivao Lenjinu: pa dokle će moći biti toliko glupi, da nam daju sve te potpore i da nam pružaju toliko užeta, Lenjin je znao odgovoriti:

²² Isto, str. 274.

²³ Isto, str. 276.

²⁴ B. Radica, *Živjeti – doživjeti: Eseji*, ur. Božidar Petrač, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 2018., str. 90.

²⁵ Usp. Ivo Banac, „Bogdan Radica i proljećarska emigracija“, u: I. Bošković – M. Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme...*, str. 48-49.

Oni su toliko glupi, da će se svojim vlastitim užetom i udaviti! Takva i slična politika, kako smo kasnije doživjeli, vodila se je i poslije drugog rata i komunističkih zemalja, u prvome redu Tita, koji je od američkih i zapadno-europskih kapitalista i finansijskih magnata, à la David Rockefeller, dobijao toliko užeta, da je mogao vješati koga god je htio u svojoj zemlji!²⁶

Lenjin je time pokazao kako je bio samo dobar učenik Marxa i Engelsa koji su tvrdili kako treba uzimati novac od buržoazije da se njime upravo ta ista buržoazija uništi.²⁷

Temelji kasnijega Radičina antitotalitarnog demokratskoga stava leže i u njegovu zastupanju latinske racionalističke tradicije. U prilog tomu svjedoče i njegovi razgovori s brojnim intelektualcima opisani u knjizi *Agonija Europe*: „I doista, većina Radičinih sugovornika angažirala se protiv fašističkog i komunističkog totalitarizma, u prvom redu kao teoretičari ovih zastranjenja.“²⁸ Iako je glavna teza te knjige posve antitotalitarna, Radica ju je, sadržajno gledajući, ipak više usmjerio prema antikomunizmu nego antifašizmu, što je i sam eksplicitno potvrdio: „*Agonija Europe* je više uperena protiv komunizma negoli protiv fašizma.“²⁹ Svojevrsni iracionalizam svih oblika ideologija ono je što ih čini toliko odbojnim u njegovim očima, istaknutoga racionalista koji je podvrgavao kritici svaki oblik ludila, prepuštanja nagonima ili podsvjesnim instinktima: „Dok su talijanski književnici govorili o ludilu kao glavnom podvigu stvaranja, dotle su naši sve to uzimali doslovce, lomeći svoju unutrašnjost neurozama i bolestima.“³⁰ Upravo zato Radica, primjerice, podvrgava kritici Vladimira Čerinu, Tina Ujevića i Ulderika Donadinija. Samo primjera radi, tako nikada neće pristati uz teorije Sigmunda Freuda ili Carla Junga jer je uvidio potrebu svladavanja instinkata koji se nalaze u čovjeku kao ograničenu i konačnu biću.³¹

Svakako da je Radicu njegovo iskustvo boravka u Ženevi od 1935. do 1940. godine pri Društvu naroda učinilo daleko izoštrenijim promatračem i pitanja federalizma, odnosno suživota više naroda u jednoj državi u okvirima vladavine prava i demokracije. Tako nešto ostaje ideal koji valja slijediti,

²⁶ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 292-293.

²⁷ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 7, „Comparative Civilization I“.

²⁸ Ivo Banac, „Bogdan Radica – agonija i borba“, u: B. Radica, *Agonija Europe: Razgovori i susreti*, Disput, Zagreb, 2006., str. 372.

²⁹ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 40, „Intervjui“, Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću, *Nova Hrvatska* 17/1979., str. 11.

³⁰ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 43.

³¹ Usp. isto, str. 50.

ali nikako u smislu vladavine jednoga hegemonistički nastrojena naroda nad drugim (kao u slučaju Kraljevine SHS / Kraljevine Jugoslavije) ili marksističkoga oblika federalizma (kao u slučaju FNRJ/SFRJ). To je za Radicu upravo moguće postići slijedeći primjer jedne liberalne i demokratske Švicarske koja za mnoge intelektualce ostaje, nažalost, potpunom nepoznanicom:

Mnogi i mnogi Europljani, pa i ne samo oni s Balkana ili iz Srednje Europe, smatrali su Švicarsku namještenom fikcijom i Švicarce hotelijerima i, što je bilo najgore, hipokritima i bankarima, žednih novaca. Sve je to bilo površno i pretjerano, jer su ipak Švicarci od Bečkog kongresa pa do sada dali golem primjer narodima, kako se u srcu Europe može ostvariti složan život tri naroda, s tri jezika i s više kršćanskih sekta, koji zakonom i suglasnošću brane svoj zajednički opstanak.³²

Prema Radici upravo je Švicarska najbolji, a možda i jedini primjer, kako se poteškoće nastale između glavnoga grada i provincija te između triju različitih naroda s različitim povijesno-državnim tradicijama ipak na koncu dadu uspješno razriješiti i pomiriti za volju jedne cjelovite državno-političke zajednice.

2. Sjedinjene Američke Države kao primjer liberalne demokracije

Već od svojih prvih susreta sa SAD-om tijekom 1940-ih Radica je u toj državi vidio uzorit lik liberalno-demokratskoga političko-pravnog uređenja, a to mišljenje neće mijenjati sve do svoje smrti. Ono što uviđa da odlikuje SAD spram bilo koje fašističke ili komunističke države jest princip legitimne vlasti izabrane od naroda, po narodu i za narod. Legitimnu vlast, po uzoru na Ferrera, Radica proglašava najvišim stupnjem ljudske civilizacije:

I uistinu, ja sam u Americi godinama pisao u vodećim časopisima, vrlo često kritizirajući američku vanjsku politiku, i nisam nikada doživio, da bi me vlast radi toga bila u mojoj slobodi sprječavala ili suzbijala bilo kakvim sredstvima sile i nasilja. Nikada se nije pojavila nikakva prijetnja bilo kakvog organa vlasti. Tu i leži sva *veličina američke demokracije i slobode, bez kojih nema sreće čovječanstvu.*³³

---

³² Isto, str. 451.

³³ Isto, str. 12.

Ipak, metodološki gledano, uvijek treba imati u vidu kako Radica ima vizuru europskoga intelektualca, što ga često ometa u objektivnu sagledavanju američke unutarnje prilike, kao što mu i stanoviti osjećaj superiornosti ponekad onemogućuje ispravno razumijevanje gledišta američkih intelektualaca. Taj će nesporazum kulminaciju doživjeti početkom procesa raspadanja Jugoslavije tijekom 1980-ih. Čitav dotadašnji Radičin mukotrpan rad i trud da hrvatsko iseljništvo pokuša što je moguće bolje integrirati u američko društvo i ugasi revolucionarni žar pojedinih emigrantskih grupa, nažalost, nije bio dovoljan da uvjeri američku vanjsku politiku u potrebu mijenjanja posve promašena pravca održanja kakve-takve Jugoslavije. Oslanjajući se na de Tocquevilleove proročanske teze o dvama carstvima demokracije, američkome koje donosi istinsku demokraciju i ruskome koje donosi ropstvo zemljama Srednje Europe, pozivao je Ameriku na snažniji upliv u europske prilike, ali i sprječavanje slične tragedije koja se krajem osamdesetih godina 20. stoljeća događala u zemljama Srednje Amerike (poput Nikaragve s njezinim sandinističkim režimom).³⁴ To će se dogoditi tek nakon 1991. godine i izbijanja Domovinskoga rata te obrane od velikosrpske agresije i ponovno uspostavljene potpune hrvatske samostalnosti.

Prije prvoga boravka u SAD-u 1940. godine Ferrero mu je ponudio i dragocjen savjet koji odaje njegovu veliku upućenost u narav američkih ljudi i njihovu intelektualnu znatiželju, koja gotovo graniči s duhovnom nezrelošću, a to je potreba oblikovanja svakoga članka samo oko jedne ideje. Naime, američko čitateljstvo uvijek traži najveću jednostavnost i odbija složenu misao, pogotovo kada je riječ o problemima nepoznatih balkanskih i istočnoeuropskih zemalja.³⁵ Radica je bio uvjeren kako vjera u slobodu pojedinca mora biti jača od načela bilo koje ideologije. Tako je smatrao da su upravo ta načela vodila američkoga predsjednika Franklina D. Roosevelta u njegovu pokušaju da ih snažno obrani i pošto-poto uplete SAD u još jedan svjetski rat, provocirajući mogućnost japanskoga napada, što bi potom predstavljalo savršenu izliku za taj čin.

Amerika, koju je Roosevelt označio ‘velikim arsenalom demokracije’, smatra, da je ona u stanju obilježiti pobjedu demokracije nadmoću svoje kvantitativ-

³⁴ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 42, „Znanstveni skupovi“, Tekst predavanja Bogdana Radice pod naslovom „The International Factor“.

³⁵ Usp. B. Radica, *Živjeti nedoživjeti: Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*, II. sv., Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1984., str. 43.

ne snage. Ovu kvantitativnu, tehničku i industrijsku snagu, koju je Njemačka upotrijebila protiv ideala demokracije, Roosevelt namjerava upotrijebiti protiv totalitarizma, a u ime pobjede etičkih i slobodarskih načela demokracije. To je misija Amerike danas.³⁶

Emigrirajući pod političkim pritiscima iz ondašnje Jugoslavije 1945. godine, temeljno iskustvo koje je Radica ponio sa sobom vraćajući se ponovno u SAD bilo je iskustvo nostalgije za američkim slobodama i demokracijom. Vladavinu prava, koju je novouspostavljeni komunistički režim posvuda gazio i oskvrnjivao, znao je osobito cijeniti sve do kraja svoga života kao osnovnu idejno-političku i pravnu stečevinu naprednoga čovječanstva naspram svih zala totalitarnih sustava 20. stoljeća: „Veličinu Amerike i njenu moralnu snagu osjetio sam ipak, kad sam se jedno vrijeme morao vratiti kući, u razmaku od 1944. do 1946. Gaženja svih prava i nasilno gušenje svih sloboda, koje sam tada osjetio u Jugoslaviji pod totalitarnom vlašću naših komunista, dozivalo mi je u pamet duboku nostalgiju za američkim slobodama.“³⁷ Radica kao da je tek pod totalitarizmom osjetio kako liberalne građanske slobode i nacionalnu ravnopravnost ne uživaju svi narodi svijeta, pa je upravo iz te perspektive mogao primjereno vrjednovati ne samo jugoslavensku stvarnost nego i narav američkih građanskih sloboda osiguranih američkim *Ustavom* i ustavnim amandmanima. Tada je Radica uvidio kako su temeljne odlike komunizma, što su i obilježja koje dijeli s ostalim totalitarnim ideologijama, prodiranje i oblikovanje svakoga vida čovjekova života, a što ne predstavlja ništa drugo doli jedan od najgorih oblika duhovnoga ropstva. Duhovno slobodan čovjek nikada se stoga ne može smatrati komunistom, odnosno pripadnikom bilo koje ideologije: „Ni demokracije ni federalizma, kao ni najosnovnijih ljudskih prava ne može biti u jednom ideološkom sistemu, koji ne priznaje nezavisnost čovjeka i naroda.“³⁸ Ipak, i sama liberalna demokracija teško može izbjeći kritike u pogledu ideologije, pogotovo u današnje doba jačanja suverenističkih pokreta koji u njoj vide još jednu veliku hegemonističku ideju kojoj se svjesno ili nesvjesno imaju žrtvovati svi nacionalni interesi malih naroda.³⁹

³⁶ Isto, str. 71.

³⁷ Isto, str. 97.

³⁸ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 40, „Intervjui“, Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću, *Nova Hrvatska* 17/1979., str. 11.

³⁹ Usp. Franjo Tuđman, *Velike ideje i mali narodi: Rasprave i ogleđi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., str. 435–452.

Osobit utjecaj na Radicu izvršio je već spomenuti francuski pisac i povjesničar Alexis de Tocqueville iz 19. stoljeća djelom *O demokraciji u Americi*. Naime, de Tocqueville smatrao je kako je demokraciji zagwarantirana budućnost, ali da će ona u toj budućnosti imati dvije mogućnosti svoga izražavanja i oblikovanja. Prema de Tocquevilleu Amerika će budući svijet predvoditi uvjerenjem u slobodu i „ralom koje kopa zemlju“, dok će ga Rusija predvoditi silom i nasiljem.⁴⁰ Naime, demokracija će moći biti izražena u slobodi ili u tiraniji, odnosno u zemljama klasične liberalne demokracije ili pak u totalitarnim poredcima utemeljenima na plebiscitarnome izjašnjanju masa:

U zemljama liberalne demokracije društvene će snage voditi i razvijati demokraciju kroz slobodu, u onima gdje su te tradicije slabe, ili ih nije bilo, demokracija će se provoditi tiranijama. Ali demokracija ostaje oblikom budućnosti. Totalitarni pokreti nisu više bili diktature oligarhija i aristokracija, nego diktature novih elita, koje su od masa tražile plebiscitarno odobrenje putem falsificiranja onoga, što je trebao da bude slobodan izbor.⁴¹

Vladajuća filozofijska pozicija, koju je Radica primijetio u SAD-u, bila je ona američkoga pragmatizma, za koji Radica, iako u načelu nesklon materijalističkomu shvaćanju čovjeka, svijeta i života, ipak pronalazi riječi pohvale. Naime, podizanje standarda američkoga radništva, što Radica pomalo promašeno pripisuje, prije svega, Rooseveltovu *New dealu*, a ne toliko državnomu intervencionizmu započetomu već u doba predsjednika Herberta Hoovera,⁴² inspirirano je filozofijom pragmatizma. „Pragmatizam sve to više pobjeđuje ideologiju, i zato i mi Hrvati moramo preudesiti našu politiku prema pragmatičkom razvoju svijeta više nego li prema ideološkom.“⁴³ Upravo je pragmatički pogled na stvarnost u razdoblju međuraća, ali i nakon završetka Drugoga svjetskog rata toliko nedostajao Europi i europskim intelektualcima da bi spriječili silnu privlačnost marksističke ideologije.

Dok smo se mi – slijedeći ne samo Crocea nego i Bergsona i sav neo-idealizam – gubili kroz labirint ideja i idejica, stavlajući iznad svega prevlast jednog nebuloznog duha, dotle je američki pragmatizam, nadilazeći i fašizam i komunizam, dizao standard života radničkim masama, izvodeći sve veću i

⁴⁰ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 40, „Intervjui“, Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću, *Nova Hrvatska* 18/1979., str. 8.

⁴¹ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 96.

⁴² Usp. Paul Johnson, *Moderna vremena: Povijest svijeta od 1920-ih do 2000.*, prev. Zlatan Mrakužić, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 241–274.

⁴³ Navedeno prema: Karlo Mirth, „Autoportret Bogdana Radice“, u: B. Radica, *Živjeti – doživjeti: Eseji*, str. 52.

ravnopravniju podjelu dobara na najšire slojeve. To me je iskustvo u Americi još dalje odvojilo i od fašizma i od komunizma, koje, uostalom, moj duh nije nikada, ni ranije, prije američkog iskustva, mogao prihvatiti.⁴⁴

Radičin pogled na američku diplomaciju, kao iskusna diplomata koji se formirao u svojim atenskim i ženevskim godinama, bio je u načelu negativan, iako se divio američkim idealima koje je i diplomacija nastojala štititi. Taj njegov pogled osobito je na djelu prilikom opisa djelovanja američke diplomacije u razdoblju Drugoga svjetskog rata. Ono što ga je kao čovjeka navikla na europsku diplomaciju neobično iznenadilo bila je otvorenost američke diplomacije: „Taj neposredan i demokratski način dodira bio je neobično privlačiv. Posebno, kad je čovjek dolazio iz Europe, gdje su slični doticaji bili uvijek ne samo formalistički, nego i vrlo složeni. Američka diplomacija tada, iako malezna i ograničena, bila je vrlo dobro obaviještena. Izvještaji njihovih promatrača bili su iscrpni, točni, stvarni.“⁴⁵ Kako je već napomenuto, Radičine pohvalne ocjene američkoj diplomaciji bit će stavljene na kušnju krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća.

Veliku pomoć Europi u obliku *Marshallova plana*⁴⁶ Radica je na nekoliko mjesta svesrdno prihvatio i pohvalio. Pogotovo je to mogao primijetiti tijekom boravka u Turskoj, koja se, zahvaljujući Atatürkovu političkom vodstvu, ali i poslijeratnom ekonomskom planu, temeljito modernizirala. Takvu je pozitivnu ulogu SAD odigrao i u ostatku od komunizma slobodne Europe, no u kojoj su se ipak, prije svega u de Gaulleovoj Francuskoj, pojavili znakoviti otpora i prezasićenosti američkom supremacijom i sve jačim trendovima amerikanizacije europskih država, ali i čitavoga svijeta: „Izgleda da je jedan od zakona ovog vijeka, da Amerika, jedina snaga Zapada, svojim ogromnim materijalnim doprinosom i neograničenom, nikada nedostižnom snagom iznenadi, začara i osvoji svijet, da ga zatim od sebe otuđi i načini nepovjerljivim i čak odvratnim.“⁴⁷ Budućnost je čovječanstva u tome trenutku za Radicu izgledala veoma nesigurnom. Naime, postavljalo se pitanje hoće li ona doni-

⁴⁴ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 167.

⁴⁵ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 61.

⁴⁶ *Marshallov plan* program je američke i kanadske pomoći europskim državama nastradalima tijekom ratnih razaranja. Donesen je 1947. godine na Ekonomskoj konferenciji u Parizu, a nazvan je prema američkomu generalu i političaru Georgeu Marshallu. Od 1947. do 1952. godine pomoć Europi iznosila je oko 13,2 milijarde američkih dolara, što joj je itekako kompenzirano emigracijom ponajboljih europskih znanstvenika u SAD. Cilj *Marshallova plana* bio je spriječiti daljnje jačanje komunističkih pokreta u gospodarski posrnutim europskim državama.

⁴⁷ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 426.

jeti potpuniji i savršeniji oblik demokracije ili pak tehnološki autoritarizam. Svima je bilo jasno da su se zapadni imperiji tijekom procesa dekolonizacije raspali, ali usprkos tomu trijumfirala je, naizgled paradoksalno, upravo zapadna ideologija!⁴⁸

Ipak, Radica nije nepravedan ni prema američkomu starijem anglosaskom bratu, Velikoj Britaniji. Primjerice, daleko više cijeni englesku diplomaciju, kao i engleskoga intelektualca, od onoga američkog:

Susrećući tako englesko društvo, osjetio sam duboku razliku, koja posebno u intelektualnim razinama postoji između američkog i engleskog društva. Nije bilo nikakve sumnje, da je engleska inteligencija daleko dublja, suptilnija i stilskija od američke, koja je tek u toku rata počela ulaziti, u većem broju, u problematiku svijeta, i zauzimati stanovišta o istima. Ono što posebno iskače iz razgovara s britanskim intelektualcem, za razliku od američkoga, to je duboko poznavanje predmeta, o kojem se raspravlja.⁴⁹

To rečeno ne vrijedi, prema Radici, samo za britanskoga intelektualca nego i za onoga europskoga spram američkog:

Za nas Europljane, ideja je uvijek bila značajnija i važnija od stvarnosti. Za Amerikance, ideja je samo utoliko važna i značajna, ukoliko je primjenljiva na stvarnost. Ideja, koja nije u stanju da se ostvari u životu, koju život nije u stanju pretvoriti u stvarnost, za svakog Amerikanca, običnog čovjeka i intelektualca, nije nikako vrijedna, da se čovjek za nju bori ili napreže.⁵⁰

Jednako tako, Radica ima i duboko poštovanje prema višestoljetnoj engleskoj parlamentarnoj tradiciji, pogotovo uspoređujući to s ozračjem rasprava i debata u Beogradu pred kraj rata 1945. godine:

Takva debata, na takvoj visini odgovornosti tumačila mi je dublje demokratsku svijest jednog uistinu politički visoko odgojena naroda, nego li sve knjige o načelima, na kojima je sazidana britanska demokracija. (...) Boraveći nekoliko tjedana poslije u Beogradu, i prisustvujući sastancima u beogradskoj Skupštini, gdje su se i komunistički prvaci derali nemogućim frazama protiv Grola i nekomunističkih poslanika, nisam mogao a da se ne sjetim londonskog parlamentarizma, s uvjerenjem, da se mi nikada ne ćemo popeti do takvog stupnja ljudskog i političkog ponašanja.⁵¹

⁴⁸ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 7, „Comparative Civilization I“.

⁴⁹ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 270.

⁵⁰ Isto, str. 622.

⁵¹ Isto, str. 271.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća Radica je bio aktivni podupiratelj i aktivist u obrani ljudskih prava u nedemokratskim zemljama. Postao je član Odbora Međunarodne lige za ljudska prava⁵² 1973. godine, dok je njegova supruga Nina obavljala dužnost tajnice. Radica je bio i aktivan član Međunarodnoga P.E.N. kluba, Hrvatske zaklade Samoodređenje, Europskoga društva kulture (fr. *Société Européenne de Culture*), Odbora za slobodni svijet (engl. *The Committee for the Free World*), a bio je i predsjednik Hrvatske liberalne zajednice (pridruženoga člana Liberalne internacionale). Radica će se unutar tih tijela neprestano zalagati za slobodu tiska, riječi i govora te slobodu stvaranja.⁵³ Američke obavještajne službe smatrale su Radicu osobom veoma bliskom ideologiji HSS-a i sasvim prirodnim podupirateljem vrijednosti mira i međunarodne suradnje u okviru UN-a.⁵⁴ Nakon potpisivanja Helsinške deklaracije 1975. godine pitanje ljudskih prava predstavljalo je najvažnije oruđe za pritisak Zapada na komunistički blok, od kojega se tada počelo zahtijevati demokratizaciju i liberalizaciju vlastitih režima. Radica, u svojstvu pročelnika za vanjske veze Hrvatskoga narodnog vijeća, uputio je poziv svim mjesnim odborima HNV-a (Nürnberg, München, Köln itd.) za prikupljanje bilo kakvih vjerodostojnih podataka o kršenju ljudskih prava i političkim zatvoreniciima u Jugoslaviji. S obzirom na to da se 1977. godine upravo u Beogradu trebala održati II. Helsinška konferencija, Radica je to smatrao sramotnim popuštanjem nedemokratskomu Titovu režimu i najočitičijim licemjerstvom Zapada. Isplanirao je tu akciju kao veliki udarac prestižu samoga Tita i njegove Jugoslavije.⁵⁵ Pojavila se čak i mogućnost da u tome svojstvu humanitarnoga aktivista posjeti Jugoslaviju: „Da nisam ono što jesam mogao bih čak i biti jedan od članova američke službene delegacije na prvom sastanku u Beogradu. Ali sam odbio takvu ponudu i zbog toga što ne bi bilo sigurno za moj život, a i što ne želim na put Canosse.“⁵⁶

⁵² Ta je institucija osnovana 1942. godine i sve do 1976. godine zvala se Međunarodna liga za prava čovjeka.

⁵³ HR–HDA–1769, kut. 31, fasc. 374, Bogdan Radica o dodjeli nagrade sovjetskomu aktivistu Andreju Amalriku.

⁵⁴ Usp. Mario Jareb, „Hrvatska 1945. Bogdana Radice“, u: Damir Agičić – Marica Karakaš Obradov (ur.), *Ljubo Boban i istraživanje suvremene povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 27. studenog 2015. godine*, FF press – Društvo za hrvatsku povijest – Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Zagreb, 2017., str. 228.

⁵⁵ HR–HDA–1769, kut. 31, fasc. 381, Bogdan Radica upućuje apel mjesnim odborima HNV-a.

⁵⁶ HR–HDA–1769, kut. 31, fasc. 381, Pismo Bogdana Radice Vladislavu Musi od 2. ožujka 1977.

Ulogu hrvatskoga iseljenništva u američkome državnom i društvenom životu Radica ocjenjuje zapravo prosječnom, misleći pritom sasvim pozitivnu stvar, jer srednji sloj ionako drži najvažnijim osloncem svakomu obliku demokratskoga poretka. Zlatna sredina hrvatskoga iseljenništva pokazivala je mogućnost daljnjega jačanja i integracije hrvatske emigracije u društveni život SAD-a:

Ali bez ikakva pretjerivanja, doprinos našega iseljenništva u američki javni život nije ni sasvim osrednji, ni sasvim poviše osrednjega. On ne odskače, niti zaostaje za onom uobičajenom američkom zlatnom sredinom, koju američka sociologija uglavnom i smatra zdravim osloncem američke demokracije. (...) Značajno je, da su [hrvatski emigranti, nap. I. S.] umjeli ukopčati se u demokratski život američkog društva i povezati se s borbom one stranke, Demokratske stranke, koja je izvela najveću i najkonstruktivniju beskrvnu američku revoluciju, pretvorivši radni narod iz proletarijata u mali srednji stalež, davši jednom bespravnom sloju bez vlasništva i osjećaj i smisao pravnog subjekta.⁵⁷

Umjerenost i poznavanje mjere za Radicu je anglosaska odlika koju je uvijek znao osobito cijeniti, pa ne trebaju čuditi njegove žestoke kritike mlade revolucionarne generacije hrvatskih iseljenika.⁵⁸ Zbog toga će buknuti sukob između „stare“ i „nove“ generacije iseljenika, koju je Radica nazivao „proljećarima“, a pripadali su joj, među ostalima, Bruno Bušić, Zlatko Markus i Franjo Mikulić. Radicu će najviše zaprepastiti njihova sklonost sorelovski shvaćenomu opravdavanju nasilja, revolucionarnosti i potpuna nemara za geopolitičke prilike i demokratske institucije zapadnih država u kojima se stvarala percepcija o Hrvatima kao prosovjetski orijentiranim građanima Jugoslavije, što je bilo u potpunoj nesukladnosti s činjenicama. Taj će sukob, dakle, biti ne samo „generacijski“ nego i „strateški, geopolitički i grupaški“⁵⁹.

2.1. Uloga intelektualca u političkome i kulturnome životu građanskoga društva

Radica je u intelektualcu vidio ključnu figuru koja može oblikovati kulturnu povijest i demokratsku svijest jednoga naroda. Naime, biti intelektualac sa sobom nosi odgovornost razvijanja i njegovanja kulturnih veza s drugim narodima, što često nije ni lak ni jednostavan zadatak: „Elite među Hrvatima

⁵⁷ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 92-93.

⁵⁸ Usp. K. Mirth, *Život u emigraciji*, str. 71.

⁵⁹ I. Banac, „Bogdan Radica i proljećarska emigracija“, str. 39.

još od najstarijih vremena išle su za tim, da se odgoje i oblikuju, kako bi hrvatski elemenat učinile dijelom kulturnog svijeta.⁶⁰ Prema Radici kulturni svijet predstavlja svijet srednjoeuropskoga kulturnog kruga, kao i sredozemni obruč bogate civilizacije, kojoj i Hrvatska pripada svojom dalmatinskom obalom: „U jednoj ujedinjenoj Europi Hrvatska je prirodna članica. Tu i samo tu je njeno mjesto. Na Mediteranu u Ujedinjenoj Europi.“⁶¹ Komunikacija među intelektualcima čitavoga svijeta preduvjet je uspješnoj borbi za duhovnu slobodu svakoga pojedinca. Intelektualac koji bi bio rob samo jedne ideje, primjerice neke od totalitarnih ideologija, uistinu je intelektualac promašena života jer je u tome slučaju iznevjerio samoga sebe, ali i onu odgovornost koju kao intelektualac nosi. Istinski je intelektualac uvijek u službi neke ideje, ali nikada ne smije biti njezin rob. Naime, možemo zaključiti kako je napuštanje vlastite osobnosti nauštrb ideje najteži oblik duhovnoga ropstva i ne može nikada biti odlika duha čija je bit upravo sloboda.

Nasuprot tomu, iz osobnoga je iskustva Radica mogao dobro uvidjeti kako se pobjednička komunistička ideologija odnosi prema nepoćudnim intelektualcima, pogotovo imajući u vidu ideološki konstruiranu sintagmu poput one o „poštenoj inteligenciji“, što implicira kako postoji velika većina koja je „nepoštena“ odnosno komunizmu nesklona. U tome je razmišljanju potporu dobio i od dr. Andrije Štampara koji je u nedoškolovanim studentima vidio nove subjekte revolucije u Jugoslaviji koji će postati visokopozicionirani kadrovi na društvenoj ljestvici.⁶² Već su se tu mogle nazrijeti namjere novoga totalitarnog poretka za indoktrinaciju mlađih uzrasta, što je prisutno u svim totalitarnim sustavima 20. stoljeća.

Radica već pri samome dolasku u emigraciju nakon 1945. godine iznosi svoje stajalište u *Glasi sv. Antuna* kako će ta emigracija uistinu biti duga i bolna jer je bio uvjeren da će Titova komunizma biti dotle dokle će biti i s(o)vjetskoga. Imajući takvu neizvjesnu i dugotrajnu budućnost pred očima, Radica savjetuje hrvatskim intelektualcima da sudjeluju u borbi zapadnoga svijeta za univerzalna prava pojedinaca protiv marksističkoga kolektivizma koji pojedincu uskraćuje mnogobrojna prava.⁶³ Položaj intelektualca u poli-

---

⁶⁰ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 85.

⁶¹ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 40, „Intervjui“, Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću, *Nova Hrvatska* 18/1979., str. 8.

⁶² Usp. Z. Milišić, n. dj., str. 26-27.

⁶³ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 40, „Intervjui“, Intervju Bogdana Radice Gvidu Saganiću, *Nova Hrvatska* 18/1979., str. 8.

tičkoj emigraciji bio je još i složeniji od očekivana. Naime, većini europskih učenjaka i znanstvenika američko se društvo činilo suviše materijalističkim, čak i vulgarnim, no ipak se u njemu snašao društveno i ekonomski, ali ne i politički. Političke ambicije intelektualaca-emigranata ostajale su neozbiljnima: „Dok je on i mogao postići socijalnu poziciju, u pitanju intelektualne i posebno političke vlasti on je ostao izvan mogućnosti da istu postigne. Tu svakako leži i razlog njegova unutrašnjeg nemira, koji on niti sebi ne priznaje, ali koji ga muči.“⁶⁴

Prema Radici glavne boljke hrvatske emigracije nisu ekonomske naravi nego političke. Sva emigrantska inteligencija teško se suživljavala s američkim načinom *političkoga* života, a ne onoga ekonomskog. To je ključan razlog Radičinu promatranju američke demokracije kao još uvijek neoptimalna društvenoga uređenja, iako je svakako tomu najbliže: „Ukoliko Amerika ide za tim, da ostane demokracijom, ona mora stubokom mijenjati ne samo svoje društvene, nego i svoje etničke strukture, kako bi ostvarila kroz svoju demokraciju ne vještačku, nego stvarnu i živu ravnopravnost.“⁶⁵ U tome procesu i hrvatski intelektualci u emigraciji imaju sasvim specifičnu ulogu. Radica je svakomu od njih preporučio integraciju u američko društvo, nastavljanje tradicije odanosti SAD-u i nastavak zalaganja za uspostavu slobodne i liberalne, demokratske i samostalne hrvatske države.⁶⁶

Najznačajniji obol u zastupanju takvih ideja u emigraciji dao je u *Hrvatskoj reviji* osnovanoj 1951. godine u Buenos Airesu pod uredništvom Vinka Nikolića.⁶⁷ Časopis je isprva bio naklonjen ustaško-radikalnomu dijelu emigracije, ali kasnije se od toga emancipirao i otvorio vrata liberalnim i katoličkim intelektualcima poput Radice.⁶⁸ Početak toga časopisa obilježen je odlukom Ante Pavelića iz 1950. godine prema kojoj se iz uredništva *Hrvatske* smjenjuju Franjo Nevistić i Vinko Nikolić, nakon čega Nikolić pokreće svoj tromjesečnik *Hrvatska revija* i *Knjižnicu Hrvatske revije* koja je objavila 67 vrijednih knjiga (između ostaloga Radičinu autobiografiju *Živjeti nedoživjeti* i Meštrovićeve

⁶⁴ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 94-95.

⁶⁵ Isto, str. 96.

⁶⁶ HR–HDA–1769, kut. 22, fasc. 212, „Korespondencija“, Pismo Bogdana Radice Wayneu H. Bowen od 23. siječnja 1990.

⁶⁷ Vinko Nikolić (Šibenik, 1912. – Šibenik, 1997.), hrvatski je književnik, kulturni djelatnik i političar. S Franjom Nevistićem od 1947. godine uređuje polumjesečnik *Hrvatska*, a 1951. godine s Antunom Bonifačićem pokreće *Hrvatsku reviju* i njezinu važnu *Knjižnicu*. Godine 1992. postaje predsjednik Hrvatske matice iseljenika i potpredsjednik Matice hrvatske.

⁶⁸ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013., str. 387.

Uspomene na političke ljude i događaje).⁶⁹ *Hrvatska revija* mogla se profilirati kao glasilo liberalno-demokratskoga usmjerenja, sklono objavljivanju i lijevih, katoličkih ili HSS-ovih pisaca, tek nakon 1954. godine kada je iz Uredništva bio smijenjen Antun Bonifačić, a Nikolić uz svesrdnu Radičinu pomoć proširio inicijalni krug suradnika, iako trzavica i neslaganja između radikalnijih nacionalističkih suradnika (pogotovo zbog pisanja Eugena Dida Kvaternika u *Reviji*) i onih umjerenijih nikada nije u potpunosti nestalo.⁷⁰ *Hrvatska revija* uistinu je u mnogočemu bila u vrhu hrvatske iseljeničke publicistike po mogućnosti iskazivanja slobode misli, bez obzira na ideološku i stranačku pripadnost, o najvažnijim kulturnim i političkim problemima Hrvatske, Jugoslavije i svijeta.⁷¹

3. Bogdan Radica – mason?

Još jedno od veoma važnih, no dosad još uvijek nedovoljno sustavno tematiziranih, pitanja o Bogdanu Radici pitanje je njegova članstva u slobodnozidarskoj loži. Čovjeku široka i liberalna duha poput Radice nisu promaknule pojave buđenja okultnih pokreta i svjetonazora. Radica je, između ostaloga, veoma veliki pobornik tradicija i tekovina Francuske revolucije i posljedica političkoga pokreta *Risorgimento* u Italiji pod vodstvom Giuseppea Mazzinija i njegove liberalne koncepcije europskih država, pa ne treba čuditi Radičino negativno vrjednovanje pokreta koje je smatrao iracionalnima i loše formuliranima. Ipak, unatoč neskrivenim simpatijama prema Francuskoj revoluciji, Radica ispravno prepoznaje kako je sva povijest 19. i 20. stoljeća zapravo proizišla iz njezinih tekovina.⁷²

Sve su to ideje koje su također veoma bliske i slobodnomu zidarstvu. Misao koju zastupa Radica načelno nimalo nije nesukladna masonskim idejama. Pišući tako, primjerice, o povijesti liberalne misli u Italiji, suprotstavljene fašizmu, napominje:

⁶⁹ Usp. Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede: Povijest hrvatske političke emigracije 1945.–1990.*, I. sv., Naklada Trpimir, Zagreb, 2017., str. 187.

⁷⁰ Usp. Stjepan Matković, „Iz emigrantske korespondencije Bogdana Radice: Dopisivanje s Antom Smithom Pavelićem i Pavlom D. Ostovićem“, u: I. Bošković – M. Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme...*, str. 144–146.

⁷¹ Usp. Albert Bing, „Bogdan Radica i kultura neslaganja (osvrt na djelovanje u *Hrvatskoj reviji*)“, u: I. Bošković – M. Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme...*, str. 94–95.

⁷² HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 6, „Intellectual History of Europe“.

Ona je polazila sa stanovišta, da se Italija nije nikada oslobodila od Srednjeg vijeka, niti od estetizma renesanse i humanizma; da Italija nije imala ni svoje reformacije, nego je i nadalje vegetirala u moralnim ruševinama i političkim ostacima protureformacije, koja je talijansko društvo zatrovala klerikalnim konformizmom i dvosmislenošću, ubivši u tome društvu i kod aristokracije i kod srednjeg staleža svaki osjećaj moralne odgovornosti. Ideje Francuske revolucije dotakle su se tek s površine talijanskih vodećih slojeva.⁷³

Radica *Risorgimento* ocjenjuje kao apsolutno pozitivan pokret za povijest Italije, dok probleme liberalnoga oblika revolucije vidi, prije svega, u preuranjenome zastajanju i nedostizanju zadanih moralnih i socijalnih ciljeva.

Možemo sa sigurnošću potvrditi kako su poneke Radičine ideje bliske i slobodnozidarskim idejama koje se nadovezuju na prosvjetiteljstvo i racionalizam. Indikativna je zgoda njegova susreta sa španjolskim pjesnikom i filozofom Miguelom de Unamunom u gradiću Hendaye tijekom 1928. godine. Radica zatiče Unamuna s Mazzinijevim *Slavenskim pismima* kod uzglavlja, a potom i prenosi Unamunove riječi:

Tri najznačajnije vrijednosti, koje je španjolski genije stvorio, jesu: Don Kihot, Družba Isusova i otkriće Amerike. Od te tri vrijednosti, dvije su stvorili vojnici, *milites*, i to jedan je izgubio ruku (Cervantes), a drugi nogu (Loyola). Španjolski Isusovci, to je svršetak svake kulture, svršetak vjere i sumrak mistike. Zapušteni i zanemareni, oni umiru u svojem mesu, u svojoj pùti, ubivši davno već u sebi svoju dušu (...).⁷⁴

Unamuno, kao i Radica, bio je veliki pobornik Mazzinijevih ideja koje su, prije svega, antipapinske, antimonarhističke i nacionalističke (u kontekstu 19. stoljeća.).⁷⁵ Još je indikativniji Unamunov odgovor Radici o stvarima vjere i njegovo približavanje Mazzinijevu shvaćanju: „Dogme ubijaju Boga. Dogme se mijenjaju prema promjeni mentaliteta i vjekova. S njima se zajedno mijenja i moj pojam o Bogu. Ne vjerujem ni u dogmatskog Boga, kao ni u Boga dogmatike. Ono što me ponajviše približuje Bogu, to je *consciencia de la universidad*, svijest o Svemiru, o sveopćemu.“⁷⁶

Što se pak tiče konkretnih navoda Radičina doticaja s masonima, u knjizi *Masoni 1717–2010* Zorana D. Nenezića Radica se spominje na nekoliko mjesta. Prvo mjesto vezano je za njegov položaj novinara u Centralnome

⁷³ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 150.

⁷⁴ Navedeno prema: B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 282.

⁷⁵ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 7, „Comparative Civilization I“.

⁷⁶ Navedeno prema: B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 283–284.

Press-birou gdje ga se eksplicitno ne navodi kao masona, ali dovodi ga se u svezu s njima implicitno: „Tako je, primera radi, Centralni *Press*-biro bio gotovo preplavljen slobodnim zidarima. Šef *Press*-biroa postao je dr Radovan Radovanović, a tu su radili i Zarije Vukićević, Dušan Stojanović, Jovan Petrović, Bogdan Radica, Mato Vučetić, Stojan Lukačević, Vlastimir Mareš i drugi.“⁷⁷ Na drugome pak mjestu eksplicitno je navedeno:

Jasno je da ni masoni nisu mogli biti homogeni u emigraciji, poput političara koji su se našli u izbeglištvu. U emigraciji su se zatekli, došli u međuvremenu, ili tamo primljeni u masoneriju, pored ostalih, i: Momčilo Jurišić Šturm, (...) dr Juraj Krnjević, Ivan Šubašić, Bogdan Radica, Toma Jančiković, Ivan Meštrović, Milan Marjanović (...).⁷⁸

Prema Neneziću Radica je svrstan u masone koji u emigraciji aktivno rade protiv jugoslavenskoga režima, čime implicira kako masoneriju nipošto ne treba shvaćati homogenu u političkim i ideološkim pitanjima:

Ni hrvatska, ustaška emigracija nije bila bez slobodnih zidara, a među njima su se posebno i po masonskoj liniji u svom radu angažovali dr Juraj Krnjević, kao Mačekov nasljednik, dr Antun Bonifačić, kao istaknuti ustaški funkcioner, i niz drugih. Masoni su bili prisutni i u različitim akcijama i aktivnostima uperenim protiv Jugoslavije, a rad Bogdana Radice, Grge Zlatopera i drugih različitih obavještajnih službi protiv Jugoslavije jeste odrednica rada ovih jugoslovenskih masona emigranata.⁷⁹

Indikativno je kako Nenezić na jednome mjestu u svojoj knjizi polemizira s autorima Stamenkovićem i Markovićem koji su u svojoj knjizi *Kratki pregled istorije slobodnog zidarstva Srbije* Radicu izostavili s popisa slobodnih zidara u Centralnom *Press*-birou.⁸⁰

Bogdan je Radica tijekom svoga boravka pri jugoslavenskome veleposlanstvu u SAD-u, prije svega u Washingtonu i New Yorku, iznimno pridonio demistifikaciji mita o herojskoj borbi Draže Mihailovića i njegova četničkog pokreta protiv njemačke i talijanske vojske, što mu Nenezić očigledno iznimno zamjera:

⁷⁷ Zoran D. Nenezić, *Masoni 1717–2010: Pregled istorije slobodnog zidarstva u Srbiji, na Balkanu i u svetu*, I. sv., vlast. nakl., Beograd, 2018., str. 612.

⁷⁸ Isto, str. 645–646.

⁷⁹ Z. D. Nenezić, *Masoni 1717–2010: Pregled istorije slobodnog zidarstva u Srbiji, na Balkanu i u svetu*, II. sv., vlast. nakl., Beograd, 2018., str. 39.

⁸⁰ Usp. isto, str. 117.

U demistifikovanju mita o herojskoj borbi Draže Mihailovića, posebno u Americi, važnu su ulogu odigrali, pored ostalih, Šubašić, Ilija Jukić, Bogdan Radica... Šubašić je imao, istovremeno kontakte i sa Vilijamom Donovanom (ali i američkim obavještajcem koji je bio i član organizacije 'Američki prijatelji Jugoslavije'). Ilija Jukić sa engleskom obavještajnom službom, a ni ostali slobodni zidari u političkoj emigraciji nisu bili bez takve podrške i uporišta. Svako je igrao onu igru koju je smatrao optimalnom, pa su sukobi i među masonima bili obeleženi i tim okolnostima.⁸¹

Završna Nenezićeva tvrdnja o masonstvu Bogdana Radice jest *Prilog br. 20* u njegovoj knjizi. Taj je prilog zapravo popis slobodnih zidara u Beogradu, u kojemu je Radica naveden na 353. mjestu kao publicist.⁸²

Ivan je Mužić u svojoj knjizi *Masonstvo u Hrvata* veoma kritički nastrojen prema Neneziću olaku spominjanju ljudi u kontekstu slobodnoga zidarstva:

Nenezić je u svojoj knjizi nepouzdan u nizu bitnih detalja, koje tvrdi, ali ne dokazuje. To se posebno očituje kad nekritički sugerira da su masoni bili na primjer: Ivan Meštrović, A. Trumbić, F. Supilo, M. Vesnić, Bogdan Radica, Miroslav Krleža, Mile Budak, Eugen Dido Kvaternik, njemački admiral Canaris. Svi su spomenuti mogli biti slobodni zidari, ali on to ni za jednoga od njih nije dokazao.⁸³

Što se, primjerice, Canarisa tiče, Mužić je eksplicitan u svojoj bilješci 878: „Svojedobno, na moju pismenu zamolbu iz jednog od središta austrijskoga masonstva poslano mi je uvjeravanje da Canaris nije član lože.“⁸⁴ Za Radicu u bilješci 877 tvrdi: „Naknadno sam utvrdio da ni B. Radica nije bio mason.“⁸⁵ Zanimljivo je pak da u bilješci 712 svoje knjige Mužić tvrdi kako nije oduvijek bio takva mišljenja:

U ranijim izdanjima ove knjige na temelju jednog popisa masona koji se čuva u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu (Nedićeva građa, kutija 20A, fasc. 23.) spomenuo sam kao masona i Bogdana Radicu. U pismu iz New Yorka od 10. I. 1984. on je prosvjedovao da sam ga povezao 's masonstvom s kojim nisam nikada imao nikakve veze i koje sam smatrao tajnom organizacijom odvratnom i nesuvremenom.⁸⁶

⁸¹ Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980): Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji*, Narodna knjiga, Beograd, 1984., str. 498.

⁸² Usp. isto, str. 562.

⁸³ Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Naklada Bošković, Split, ⁸2005., str. 652.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto, str. 345.

Sam Radica bio je dobro upoznat s Mužićevom knjigom *Masonstvo u Hrvata*. Za njega će u *Hrvatskoj reviji* 1985. godine napisati:

Ivan Mužić ne prestaje iznenađivati kulturnu javnost svojim originalnim djelima. Poslije njegovih djela iz hrvatske prošlosti, knjiga 'Masonstvo u Hrvata' ogromno je, ali i vrijedno iznenađenje, izvedeno kao uvijek kod Mužića savjesno, dokumentarno i znalčki. Nema o tome nikakve sumnje, da je masonstvo u Hrvatskoj bilo pojava, o kojoj je trebalo ostaviti tragova kroz konačno i objektivno ispisivanje čitave same istine.⁸⁷

Radica ga je u *Hrvatskoj reviji* 1987. godine, nakon Mužićevih knjiga o masonstvu i Stjepanu Radiću, proglasio „najvećim našim suvremenim povjesnikom“⁸⁸. Što se tiče Nenezićevih tvrdnji kako je Radica pripadao nekoj slobodnozidarskoj loži, Radica u pismu Mužiću piše: „Za prof. Zorana Nenezića, kojeg Vi spominjete nisam nikada čuo niti ikada to ime sreo u bilo kakvoj publikaciji, pa ga ne mogu smatrati vjerodostojnim izvorom mišljenja o mojim pripadanjima, bilo kojoj organizaciji.“⁸⁹

Dodatno svjetlo na polemiku Nenezića i Mužića baca Branko Šömen, autor opsežne i monumentalne *Povijesti slobodnog zidarstva u Hrvatskoj* u tri sveska (*Mudrost, Snaga i Ljepota*). Naime, Šömen, i sam mason, opisuje Mužića i Nenezića kao pripadnike slobodnozidarskih loža, zbog čega postaje jasna njihova velika upućenost i stručnost za to područje.⁹⁰ Radica je Šömenu poslužio kao veliki izvor za brojne biografije poznatih hrvatskih masona, pogotovo onih koji su se nakon 1945. godine našli u emigraciji. Tako, primjerice, pohvalno napominje sljedeće: „Bogdan Radica je u svojoj knjizi *Živjeti nedoživjeti* (1982.) precizno, objektivno, s osjećajem za političku realnost, zapisao kakav je u to vrijeme bio odnos Europe prema fašizmu i nacizmu.“⁹¹ Radica doista na mnoštvu mjesta diljem Šömenove knjige služi kao dragocjen izvor za brojne primjere iz života slobodnih zidara. Nabrojimo tek neke: Radičin prijatelj i urednik lista *Nova Evropa* Milan Ćurčin bio je slobodni zidar,⁹² prepričani su Radićini dojmovi o Rebeci West, supruzi H. G. Wellsa, predsjednika PEN

⁸⁷ Navedeno prema: I. Mužić, *O hrvatskoj etnogenezi i masonstvu u Hrvata*, Matica hrvatska – Ogranak Imotski, Naklada Bošković, Split, 2009., str. 47.

⁸⁸ Navedeno prema: I. Mužić, *O hrvatskoj etnogenezi...*, str. 28.

⁸⁹ Navedeno prema: I. Mužić, „Svjetonazor Bogdana Radice izražen u susretima i korespondenciji s Ivanom Mužićem“, u: I. Bošković – M. Trogrlić (ur.), *Bogdan Radica, život i vrijeme...*, str. 212.

⁹⁰ Usp. Branko Šömen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj: Mudrost*, I. sv., Profil, Zagreb, 2012., str. 33.

⁹¹ B. Šömen, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj: Snaga*, II. sv., Profil, Zagreb, 2014., str. 239.

⁹² Usp. isto, str. 240.

kluba,⁹³ zgoda s nadmetanjem Gustava Krkleca i Ive Andrića (prema Šömenu obojica masoni), oko naklonosti grčke pjesnikinje Mary Kitsikis.⁹⁴ Stajući na stranu Mužića u njegovoj polemici s Nenezićem, Šömen piše:

Prvi koji se ogradio od tog Nenezićeva popisa slobodnih zidara koji su imali političke funkcije u stožeru NDH, bio je Ivan Mužić, ali su mnogi drugi ‘pratioci’ slobodnozidarskog života kod nas i dalje nekritički ponavljali da su slobodni zidari ne samo ustaški doglavljenik dr. Mile Budak, nego i Josip Broz Tito, Miroslav Krleža, Bogdan Radica i Eugen Dido Kvaternik (...).⁹⁵

U *Biografskome leksikonu slobodnih zidara Hrvatske*, koji su uredili Branko Šömen i Goran Krstić, ne nalazi se ime Bogdana Radice.⁹⁶ Iako se Šömen eksplicitno slaže s Mužićem da Radica nije bio mason, na nekim je mjestima ipak ambivalentan. Tako, primjerice, o pripadnicima slobodnoga zidarstva u emigraciji nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata piše:

To naročito vrijedi za one slobodne zidare koji su se zatekli u inozemstvu u diplomaciji ili u državnim službama starog, ali i novog političkog sistema. Među njima je bilo i nekoliko hrvatskih diplomata, političkih radnika, novinara, članova Hrvatske seljačke stranke, pa tako i hrvatski pisac, emigrant i publicist Bogdan Radica, poznat prije rata po sjajnoj knjizi razgovora *Agonija Europe*, koja je najprije objavljena u Beogradu 1940. godine, a tek 2006. u Republici Hrvatskoj!⁹⁷

O Nenezićevim tvrdnjama kako je Radica bio član neke od jugoslavenskih loža, Šömen piše:

Zoran D. Nenezić ga je u svojoj knjizi *Masoni u Jugoslaviji* uvrstio među one slobodne zidare koji su živjeli u emigraciji i tamo ostali i poslije državnog udara, rata na Balkanu, i četničkog te kasnije antifašističkog (partizanskog) ustanka. Sam autor Radica nigdje ne spominje svoju pripadnost slobodnozidarskom bratstvu; njegovog imena nema ni na jednom popisu hrvatskih ili srpskih loža, ali ako je i bio slobodni zidar, onda je u Savez stupio u inozemstvu, vjerojatno u Ženevi. A da se družio sa slobodnim zidarima, potvrđuju njegove ‘*uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije*’, susreti i druženja s njima. Njegovi opisi pojedinih slobodnih zidara dragocjeni su dokumenti za pobliže

⁹³ Usp. isto, str. 241.

⁹⁴ Usp. isto, str. 242.

⁹⁵ Isto, str. 719.

⁹⁶ Usp. B. Šömen – G. Krstić (ur.), *Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske: Ljepota*, Hanza Media d.o.o., Zagreb, 2017.

⁹⁷ B. Šömen, *Povijest*, II. sv., str. 283.

upoznavanje osoba, koje su između dva svjetska rata predstavljale moderno slobodno zidarstvo u jugoistočnoj Europi.⁹⁸

I sam Radica progovara o sumnjičenjima kako je bio pripadnik neke slobodnozidarske lože. Naime, 24. travnja 1935. oženio je svoju zaručnicu Ninu Lombroso Ferrero, kćer Guglielma Ferrera i Gine Lombroso. Vjenčanje je obavljeno u katoličkoj crkvi sv. Josipa u Ženevi:

Naglašujem to, jer se je mnogo puta u hrvatskom izbjegličkom tisku sasvim lažno pisalo, kako se ja nisam vjenčao u crkvi, jer je moja žena iz liberalne obitelji. Ne samo da smo se vjenčali u katoličkoj crkvi, nego su i naša djeca krštena u istoj crkvi. Kad me se kasnije optuživalo, da sam mason, zato što je i Ferrero mason, Ferrero mi je izrazio kazao, da on nije nikada bio član nikakve tajne organizacije, pa ni masonske lože!⁹⁹

Na jednome drugom mjestu svoje intelektualne autobiografije Radica će detaljno opisati i optužbe Antona Korošca da je mason:

– Vi idete za tim, da nas bacite u rat s Italijom – govorio je u nekom beogradskom jeziku s jakim slovenskim naglaskom –. I to preko Vašeg šviger-fatera. Nije se nikako mogao sjetiti imena, pa kad mu ga dodah, on nastavi: – Znam, to je čuveni mason, koji čak brani i komuniste u građanskom ratu u Španiji. I Vi ste mason i Vi ste u vezi s komunistima... Nato se približi k nama Don Vinko Brajević, koji je isto tako prisustvovao godišnjici Sporazuma i čuje sve, što mi je Korošec predbacivao, pa me odlučno uzme u obranu: – Poznajem Bogdana, odkako je bio mladi gimnazijalac. Ne može biti mason, jer mu nitko u familiji nije to bio. Naprotiv, znam da je kao gimnazijalac bio u 'Pavlinoviću', nije vezan s komunistima. Njegovi su svi bili Trumbićevci, a sada su Radićevci, odnosno Mačekovci.¹⁰⁰

Iako pitanje formalnoga Radičina članstva u nekoj od slobodnozidarskih loža mora zasada ostati neodgovoreno, možemo sasvim jasno utvrditi njegovu bliskost nekim slobodnozidarskim liberalnim idejama i nesumnjivu povezanost s mnogobrojnim pripadnicima slobodnozidarskih loža s kojima je često razmjenjivao pisma. Jedan od najboljih primjera toga bio je svakako i Pavle (Paul) Ostović (1894. – 1973.), rotarijanac i član slobodnozidarske lože „Ivan grof Drašković“, koji je s Radicom bio veoma involviran u intelektualni krug

⁹⁸ Isto, str. 284.

⁹⁹ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 444–445.

¹⁰⁰ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 31.

oko časopisa *Nova Europa* prethodno spomenutoga slobodnog zidara Milana Ćurčina.¹⁰¹

4. Bogdan Radica kao sveučilišni profesor povijesti

Radičina profesorska djelatnost također je jedno od najčešće preskočenih i slabo tematiziranih razdoblja njegova života, iako je obuhvaćalo skoro četvrt stoljeća. Smatramo kako je to razdoblje bilo iznimno plodonosno za daljnji razvoj i oblikovanje njegovih ideja o potrebi obrane liberalne demokracije pred ideološkim nasrtajima drukčijih svjetonazora. Iako nikada nije smatrao svojim životnim usmjerenjem biti profesorom povijesti, Radica je od gimnazijskih dana bio involviran u povijesna promišljanja, ponajprije zaslugom svoga srednjoškolskog profesora povijesti Antuna Ivačića: „Imao je veliko povijesno znanje, i, što je bitno, imao je dar intuicije i imaginacije, koje ja uvijek u tumačenju povijesti smatram bitnijima od gomilanja činjenica. Da je imao više ambicije, on je mogao da u našoj historiografiji nastavi Nodila, koga nitko kod nas nije naslijedio.“¹⁰² Važnost profesora povijesti kao istaknutih intelektualaca suvremenoga doba još je i veća u dobu za koje Radica tvrdi da je posve prožeto duhom historicizma:

Dvadeseti vijek bio je vijek historicizma. On je djelomično to dobio u baštinu od svojeg duhovnog roditelja, devetnaestoga vijeka, a djelomično je sve to sâm razradio i pretvorio u svoju filozofiju. Kao što pojedinac nije u stanju ni da živi, ni da se snađe, ako sebe najprije ne postavi u historiji, tako ni narod nije u stanju da djeluje u sadašnjici i priprema svoju budućnost, bez prethodnog postavljanja u historiji.¹⁰³

Upravo je historicizam taj koji nacijama u 19. stoljeću daje povijesnu svijest. Tako su, primjerice, panslavizam i pangermanizam koncepcije utemeljene na historicističkim osnovama.¹⁰⁴

Istina je kako je velik utjecaj na Radičinu koncepciju estetike imao talijanski filozof Benedetto Croce,¹⁰⁵ ali ono u čemu su se razilazili bilo je Croceovo

¹⁰¹ Usp. S. Matković, n. dj., str. 140.

¹⁰² B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 34.

¹⁰³ Isto, str. 97.

¹⁰⁴ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 6, „Intellectual History of Europe“.

¹⁰⁵ Benedetto Croce (Pescasseroli, 1866. – Napulj, 1952.) talijanski je filozof, političar, povjesničar umjetnosti i književni kritičar. U dva mandata bio je ministar prosvjete (1920. – 1921. i 1944.). Naj snažnji utjecaj na europsku filozofiju ostvario je svojim estetičkim teorijama.

prihvaćanje neohegelijanskoga historicizma, što je prema Radici najtočnije formulirao talijanski filozof Adriano Tilgher.¹⁰⁶

Croceova filozofija, koja opravdava svaku pojavu kao historijsku, morala je opravdati i fašizam, koji je iznikao iz krize liberalne države, koja nije odgovarala potrebama vremena. Vidjeti historiju kao neprestano osvajanje slobode, i u njoj gledati sve pokrete, kao dio jedne te iste historijske drame, koja teži uvijek k slobodi, a ne voditi računa o režimima nasilja, Tilgher je smatrao filozofijom relativizma, u kojem je zapravo umirao liberalizam, a iz koga se rađao fašizam, i, zašto ne – komunizam.¹⁰⁷

Iako u svojoj biti idealist, promatrajući tijek povijesti čovječanstva i urođen u političko-diplomatske aktivnosti, Radica ne može ostati imun na određenu primamljivost koju svijet osjetilne stvarnosti ima spram čisto idealističkoga svijeta. Radica je uvjeren, s obzirom na to da vjeruje u Guicciardinijeve i Machiavellijeve povijesne kanone, „da u povijesti vrijedi ono, što se je ostvarilo, a ne što bi se bilo moglo, ili što bismo mi željeli, da se ostvarilo (...)“¹⁰⁸.

Odbacujući radikalni historicizam i pretjeranu uronjenost nekoga naroda u vlastitu prošlost, što prema Radici uvijek mora rezultirati porastom nacionalizma i, konačno, padom u fašizam, kao povjesničar i profesor povijesti svjestan je kako povijest kao takva igra veliku ulogu u duhovnome razvoju čovječanstva, naroda i samih pojedinaca. Ipak, pritom negativno tretira prepustanje zavodljivosti koju nude raznorazne povijesne interpretacije prošlih događaja, koje uvijek mogu zloupotrijebiti zainteresirane političke moći i time instrumentalizirati čitave narode u svoje vlastite partikularne svrhe. Talijanski narod imao je priliku doživjeti za vrijeme fašizma, kao i srpski narod kojega su, zbog njegove težnje da nametne svoju hegemoniju ostalim južnoslavenskim narodima, gdje je žrtva toga ponajprije bio hrvatski narod, uvijek instrumentalizirale druge europske i svjetske velesile koje su se vješto koristile povijesnim konstruktima poput tzv. „kosovskoga mita“, za čije tako snažno buđenje u 20. stoljeću Radica smatra najviše odgovornim upravo Meštrovića: „Meštrović je uistinu doprinio u velikom svijetu populariziranju Kosovskog ciklusa, više nego itko kod Srba. I po Italiji i po Francuskoj i posebno po

¹⁰⁶ Adriano Tilgher (Ercolano, 1887. – Rim, 1941.) bio je talijanski filozof i esejist. Od 1915. do 1925. bio je kazališni kritičar za razne rimske novine. Divio se kazališnim inovacijama Luigija Pirandella, ali nakon njegove potpore Mussoliniju raskinuo je sve veze s njim. Bio je protivnik metafizike i zagovornik iracionalizma i relativizma.

¹⁰⁷ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 155.

¹⁰⁸ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 515.

Engleskoj, počelo se o tome pisati, zahvaljujući ogromnim Meštrovim figura-
ma.¹⁰⁹ Radica je uvjeren kako takvi povijesni konstrukti igraju prominentnu
ulogu u povijesnim mijenama jer imaju velik duhovni potencijal: „Narodi ne
misle. Historija za njih misli. Oni se samo pokoravaju tim mislima i onda,
kad su im neprijatne. (...) Poput pauka, i historija plete svoju mrežu neu-
morno i marljivo, da nas u njoj udavi, ako joj to pođe za rukom. U slučaju
Mussolinija i fašizma pošlo joj je za rukom.“¹¹⁰

Radica je postao redovni profesor povijesti na Sveučilištu Fairleigh Dickin-
son u saveznoj državi New Jersey 1950. godine. Naizgled Radicu životni put
nikada nije vodio do zamisli o tome da postane profesor povijesti: „Nisam,
naime, nikada sanjao o tome, da bih bio nastavnik. (...) Stjecajem prilika
kroz novinarstvo ušao sam u vanjsku službu, koja mi je omogućila dublje
poznavanje svijeta, u kojem smo morali živjeti.“¹¹¹ Iako nikada nije mislio niti
osjećao da će postati profesorom povijesti, njegovo veliko novinarsko i diplo-
matsko iskustvo kao i široka poznanstva s najobrazovanijim ljudima njegova
doba ipak su ga uputili na svojevrstu blizinu povjesničarskoga i novinarskoga
poziva, za što je poglavito zaslužan njegov veliki novinarski mentor Milivoj
Dežman:

Veliki novinari moraju postupati u svojem poslu kao i historičari: oni se mo-
raju čuvati od uopćavanja i od davanja konačnog mišljenja. Moraju puštati
činjenice da govore; ne smiju se nikada povoditi za trenutačnim utiskom, koji
činjenice izazivaju, jer trenutačni dojam nije nikada siguran savjetnik u po-
stavljanju zaključaka. Moraju biti hladni i pomalo cinici, kakav je uistinu bio
Doktor Dežman.¹¹²

Povijesna znanost može jedino cvjetati u slobodnome društvu koje pušta
istraživačima da donesu svoje zaključke i iznesu ih javnosti na slobodnu ra-
spravu. Sav dekadentni odnos u koji historiografija može zapasti doživio je
sam Radica prilikom jednomjesečnoga posjeta Moskvi i Lenjingradu 1959.
godine. Jednom je zgodom sovjetski vodič govorio o bijegu Aleksandra Ke-
renskoga iz Zimskoga dvorca 1917. godine i njegovoj pogibiji. Kada je Radica
upozorio da je Kerenski još živ – naime, pričao je s njim u New Yorku upravo
prije polaska na put u Sovjetski Savez kako bi od njega dobio važne savjete

¹⁰⁹ Isto, str. 467.

¹¹⁰ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 243.

¹¹¹ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 617.

¹¹² B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, I. sv., str. 245.

– vodič to jednostavno nije mogao prihvatiti: „Kako su svi moji kolege isto tako vidjeli Kerenskoga uoči svojeg polaska, oni su se isto tako prenerazili nad takvim tvrdnjama. Ali ništa se protiv toga nije dalo učiniti! Stvar je bila utvrđena po službenim sovjetskim, tzv. povijesnim činjenicama.“¹¹³

Navršivši šezdeset i pet godina, Radica je 1970. godine postao *professor emeritus* na Sveučilištu, ali tu nije bio kraj priznanjima njegovoj znanstvenoj i predavačkoj izvrsnosti. Naime, 15. svibnja 1975. Odsjek za povijest i političke znanosti, na čelu s tadašnjim pročelnikom H. F. Mackensenom, utemeljio je *The Bogdan Raditsa Award for Excellence*, nagradu koja se davala najboljim studentima povijesti kao znak priznanja za njihove trud i marljivost.¹¹⁴ Radica je kao sveučilišni profesor povijesti uživao iznimnu popularnost i poštovanje među svojim studentima, a osobito su bili popularni ljetni seminari održavani na imanju Ferrerovih *L'Ulivello* pokraj Firence. Ono što je mogao ponuditi nadilazilo je sva teoretiziranja ostalih profesora. Naime, Radica je bio živ svjedok – „košnica sjećanja“, kako je rekao Tin Ujević – povijesnih prevrata 20. stoljeća, upoznao je niz vodećih ličnosti, a nije bilo svjetskoga političara čije misli nije mogao egzaktno raščlaniti i ukratko obrazložiti studentima (Tito, Mussolini, Atatürk, Venizelos, kralj Aleksandar itd.). Upravo je zato njegova autobiografija prvorazredni povijesni izvor: „Radica je u svojoj dugoj i dinamičnoj karijeri publicista i novinara kontaktirao s mnoštvom značajnika našega stoljeća. Njegova su iskustva pri tim susretima prava kulturološka riznica za naredna pokoljenja, budući da su uglavnom zabilježena u njegovim djelima.“¹¹⁵

Svake je godine Radica na izbor studentima uvodio po nekoliko novih kolegija. Prema svojim studentima bio je pristupačan, a kao profesor povijesti bio je zahtjevan. Na ispitima je tražio dobru upoznatost studenta s ispitnom literaturom, inteligentne odgovore, supsumiranje raznolika znanja pod jednu ključnu ideju, organiziranu misao, što je sve odlika, može se slobodno primijetiti, njegova latinskog racionalističkog duha.¹¹⁶ Kao profesor moderne europske i svjetske povijesti bio je zaslužan za uvođenje kolegija o povijesti balkanskih naroda, Italije, Ruskoga Carstva i SSSR-a, kao i povijesti Europe od Francuske revolucije do sadašnjosti. „U mojem najpopularnijem kurzu

¹¹³ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 594.

¹¹⁴ HR–HDA–1769, kut. 7, fasc. 39, „Nagrade i priznanja“.

¹¹⁵ HR–HDA–1769, kut. 22, fasc. 229, Anatolij Kudrjavcev, „Bogdan Radica – živa priča koja teče“, *Slobodna Dalmacija*, 12. srpnja 1990., str. 23.

¹¹⁶ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 10, „Exams“.

velikih misli od najstarijih vremena u vodećim zemljama (Egipat, Izrael, Grčka, Rim; Kršćanstvo, istočno i zapadno, Humanizam i Renesansa, Francuska revolucija, Bečki kongres, Sto godina mira, Dva svjetska rata, Komunizam, Nacional-fašizam, Pan-Germanizam i Pan-slavizam, itd. itd.) imao sam uvijek po stotinjak i više đaka.¹¹⁷ U kolegiju naslova *Great Men in World History* Radica je obrađivao velika imena svjetske povijesti poput Mojsija, Krista, Cezara, Napoleona, Hitlera ili Staljina, a ono što je svima njima bilo zajedničko jest, kako se navodi u *syllabusu*, to da nisu bili vođeni tek uskim moralističkim shvaćanjima.¹¹⁸ Nudeći raznolik i perspektivistički uvid u duhovnu i intelektualnu povijest čovječanstva, svojim studentima otvorio je vrata boljemu razumijevanju povijesti, osobito one 20. stoljeća. Širina predavačkoga posla i sadržaj kolegija svjedoče o Radičinu shvaćanju važnosti širokoga humanističkog obrazovanja po uzoru na europsko obrazovanje 19. i prve polovice 20. stoljeća, kao i potrebu širenja vidika u pokušaju nadilaženja uskogrudnosti i jednostranosti, tako karakterističnih za totalitarne ideologije 20. stoljeća, sa svim njihovim pogubnim posljedicama po čovječanstvo općenito, ali i pojedinačnu osobu posebno. Naravno da pritom nije gubio iz vida kako su uvid i spoznaja o beskrajnoj vrijednosti individuuma svrhe svakoga dobro utemeljena humanističkog obrazovanja.

Zaključak

Čitav Radičin životni put kao da se sublimirao u posljednjim godinama njegova života kada je postao svjedokom svojevrsnoga ponavljanja hrvatskoga narodnog preporoda u vlastitoj domovini. Neobična mu je počast iskazana i time što je ušao u uzak krug od 212 intelektualaca i uglednih osoba (poput Ante Cilige, Petra Šegedina, Ive Banca itd.) koje je predlagalo Predsjedništvo RH za Ustavotvornu komisiju. Ona je trebala donijeti *Ustav Republike Hrvatske* do kraja 1990. godine.¹¹⁹ Čvrsto zastupanje ideja demokracije, liberalizma, duhovne i intelektualne slobode pojedinca, spram ideja kolektivnoga (samo)podvrgavanja represivnim totalitarnim režimima, nije ga nikada napuštalo. Povezana s idejom slobode pojedinca svakako je ideja slobode naroda,

¹¹⁷ B. Radica, *Živjeti nedoživjeti*, II. sv., str. 613.

¹¹⁸ HR–HDA–1769, kut. 2, fasc. 5, „Great Men in World History“.

¹¹⁹ HR–HDA–1769, kut. 22, fasc. 219, „Član Ustavotvorne komisije RH“, Branko Podgornik, „Tko su članovi Ustavotvorne komisije“, *Vjesnik*, 18. kolovoza 1990., str. 2.

pa se Radica i u tome slučaju, možda kudikamo bolje nego bilo gdje drugdje, pokazuje dosljedan svojim duhovnim idealima, čak ponekad i mijenjajući politička stajališta u svome dugom životu. Radica se upravo time iskazuje kao začudno biće proturječja. Njegov slobodarski duh, nesklon porobljavajućim idejama raznoraznih ideologija, nije mogao ostati statičan uslijed monumentalnih idejnih i političkih promjena tijekom 20. stoljeća, pogotovo zato što posljedice toga nikada nisu izostale i za hrvatski narod. Njegov vječno tražeći duh težio je sintetizirati i univerzalizirati brigu za duhovni boljitak vlastitoga naroda, nikada ne gubeći iz vida kako je hrvatski narod uronjen u srednjoeuropski i mediteranski kulturni krug, bez čega se ne može razumjeti ni hrvatski narod ni europski kulturni život. Kloneći se bilo kakva uskogrudnog nacionalizma, hrvatski je narod uvijek promatrao u okviru Europe, svijeta i kršćanske ekumene. Srednjoeuropski i mediteranski kulturni krug i njihova važnost za duhovno formiranje hrvatskoga naroda bili su Radici ključan argument protiv bilo kakve obnove Jugoslavije u nekomu možebitnom promijenjenom obliku. U isto vrijeme, posvemašnja globalizacija i amerikanizacija pružala mu je plodno tlo i za kritiku takvih težnji liberalno-demokratskoga kapitalističkoga poretka, ispravno prepoznajući kako se sreća jednoga naroda mora graditi u harmoniji *svih* društvenih slojeva, koja se može postići jedino u slobodi od bilo kakve hegemonije, pa bila ona i globalnoga karaktera. Hrvatski narod, stojeći na razmeđu i sjecištu interesnih sfera raznih europskih i svjetskih velesila, mora se oslanjati na vlastite snage i imati nadu u ideale koji uvijek vode male narode, ali ujedno nikada ne gubeći iz vida politički realizam jer se samo tako, u pažljivome harmoniziranju između ideala i stvarnosti, nada i mogućnosti, može izgrađivati i odgajati hrvatski narod u suverenoj, slobodnoj i samostalnoj državi. Radica nije mogao šutjeti, uvijek težeći ono materijalno promatrati iz sfere duhovnoga, odnosno ono materijalno produhoviti, o razlikama hrvatskoga naroda spram ostalih europskih i svjetskih naroda, imajući u vidu kulturne krugove koji taj isti narod prožimaju. Za čovjeka koji je u središte svoga svjetonazora postavio duh nije ni moglo biti drukčije.

BOGDAN RADICA – AN EXAMPLE OF DEFENDING THE IDEA OF DEMOCRACY IN CROATIAN EMIGRATION

Abstract

This paper, from the point of view of intellectual history and history of ideas, explores catholic intellectual Bogdan Radica, supporter of ideas of democracy and parliamentarism and certainly one of the most prominent representatives of the Croatian political emigration after 1945. Consequential about anti-fascism and anti-communism, because of his general anti-totalitarian attitude, he firmly advocated the need to defend liberal democracy, civil and national freedom from the onslaught of totalitarian ideologies, as well as the right of the Croatian people to self-determination and the independent Croatian state, in accordance with anti-totalitarian attitude. Such views on that matter will be particularly visible in the so far insufficiently themed period of his life as a university professor of history, as well as in his frequent contacts with intellectuals, which will prompt accusations that he belonged to some Masonic lodge. The example of Bogdan Radica, as a liberal-democratically committed Croatian political emigrant, is especially relevant today in the time of repeated attacks on the values of a democratic society and the Croatian nation state.

Keywords: *Bogdan Radica; Fascism; Communism; National Socialism; Democracy; Nationalism; Liberalism; Emigration.*